

TOM SINTOBIN, KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN

'Wié will'n vot': utopieën in botsing¹

*'Ev'n now, methinks, as pond'ring here I stand
I see the rural virtues leave the land.*

*Down where yon anch'ring vessel spreads the
sail...'*

(Oliver Goldsmith, *The Deserted Village*)

Inleiding

Het lijkt voor de hand te liggen om regionale literatuur met 'utopie' in verband te brengen. Het begrip wordt immers spontaan geassocieerd met noties als paradijs, idylle, droom, *Arcadia* enz., en al deze termen komen geregeld voor in het discours over streekliteratuur. Het leek dan ook een zinvolle invalshoek om de utopie als thema in een aantal regionale romans te bekijken, waarbij ik me wilde beperken tot Noord-Nederlandse romans. Het was daarbij niet zozeer mijn bedoeling om te onderzoeken in welke mate dit soort romans tot het genre van de utopie kon worden gerekend – voor zover dat al bestaat –, maar wel hoe utopieën binnen een romanwereld functioneren. Anders gezegd: welke andere werelden droomt een regionaal personage zich zoal, in welke uithoek van de wereld ligt het reservaat dat *Utopia* heet volgens hem?

'Leven wij niet midden in het wonder!'

Ik laat maar eens zo een personage aan het woord:

Wie Friesland niet in de Meimaand
gezien heeft, kent het niet. Dan golft

donkergroen gras over de eindeloze hooilanden. Er boven vliegen de kieviten en de leeuweriken cirkelen omhoog. In de weilanden steken de zwartbonte koeien prachtig af tegen groen gras en gele boterbloemen. De plaatsen heffen hun helrode daken uit hun golvende olmen-mantels, terwijl midden op het land zomaar een dorp op een terp staat. Nergens is de rand van de hemelschaal gebroken. Hij reikt tot op de groene grond en overal is de horizon. Als je een jaar uit dit land geweest bent, is het nog veel mooier geworden.²

Dit personage is duidelijk gehecht aan zijn streek. Hij verlangt niet om haar te verlaten, integendeel. Hoe langer hij uit zijn streek weg is, hoe lieflijker ze hem toeschijnt. Deze specifieke roman is bijgevolg geen geschikt voorbeeld voor het voorgestelde onderzoek. Ik neem er dan maar even een andere roman bij, namelijk *Jermolijn* van J.H. Eekhout. Daarin is de grafdelver Jermolijn net terug uit de gevangenis in de stad, waarin men hem een hele poos in voorarrest heeft gehouden op verdenking van moord:

– We zijn er, ontvalt het Nand en ook Jermolijn is content, vertrouwden grond onder de voeten te hebben. Het is vier stonden gaans naar hun dorp. Maar het is hel zomertij en de aarde bloeit. Terwijl zij Schelde en haventje achter zich laten, vlast Jermolijn er op, de wegen en wegels

‘Wié will’n vot’: utopieën in botsing

tusschendoor de velden te belopen, het visioen van beemden en korens, dat hem pijnde in het gevang, verwerkelijkt te zien. Hij schouwt zichzelf, tralies, en een vierkantig vak blauw. De beelden vervluchtigen alweer. Zij lopen langs de laatste huizen van het havendorp. : – Goeiel, hebben de dorpingen hen gegroet. : – Goeien!, gaven zij terug. Te lande hebben de lieden hart, denkt Jermolijn; in de steden heeft men voor het hart geen tijd, men rept er, men raast er.³

Eén keer is toeval, twee is opmerkelijk en drie is een patroon, wordt wel beweerd. Vermits het hoegenaamd niet moeilijk blijkt om drie te vinden – mijn corpus staat werkelijk bol van dit soort haast lyrische bezinningsmomenten⁴ – tekent zich hier onmiskenbaar een patroon af. Streekpersonages willen blijven waar ze zijn. Hoe meer ik grasduinde in de notities die ik in de loop van de afgelopen jaren over dit soort romans heb gemaakt, hoe duidelijker het patroon werd. Op gezette momenten in dit soort romans, niet zelden na een kortere of langere afwezigheid, kijkt een personage om zich heen en stelt vast dat het goed is. Vaak voorkomende elementen daarbij zijn: de uitzonderlijke vitaliteit en schoonheid van de omgeving – die vaak met een schilderij wordt vergeleken – , de blijken van het transcendente daarin, de eindeloze en eeuwige ruimte en tijd, de goeddaardigheid en solidariteit van de regionale mensen. De personages houden van hun streek, en met hen sommige vertellers. ‘Aan mijn streek, die ik liefheb’⁵, besluit de verteller van *De Korenaars* zijn roman, waarin hij met veel milde humor het wel en wee van de Alblasserwaard, een streek in Zuid Holland, heeft beschreven. Dat maakt

deze personages of vertellers daarom nog niet blind voor de negatieve punten van hun leven; er is wel degelijk veel aandacht voor lijden, dood, ziekte en zo voort. Ze beschouwen deze nadelen echter niet als kenmerkend voor hún streek, maar eerder als behorende tot de *condition humaine*: iets waaraan je niet kunt ontsnappen, in wat voor maatschappijvorm je ook leeft.

Een slechtere voedingsbodem voor een utopie is allicht moeilijk denkbaar. Meer bepaald ontbreekt het besef dat er iets fout zit – besef dat broodnodig is om tot een zinvolle reflectie over de mogelijkheid tot een betere maatschappij te komen. Integendeel zelfs: het besef waarvan deze personages zich in meer lucide momenten doordrongen tonen, is precies dat zij wèl in de beste der werelden leven. Als deze mensen dan al een streven hebben, dan bestaat dit eruit de bestaande toestand te bestendigen. Nader bekeken is deze vaststelling zo gek nog niet. De regionale romanwereld heeft namelijk inderdaad nogal wat kenmerken gemeen met de prototypische utopische staat.⁶

Vooreerst is er het isolement. Dat is enerzijds psychologisch. De regio voelt zich afgezonderd ten opzichte van het ‘daarbuiten’: men koestert de eigen wetten, normen en gewoonten, en duldt daarbij geen inmenging van buitenaf (de nationale wet). In verscheidene romans wordt deze spanning tussen regionaal en supra-regionaal gezag benut om er het verhaal aan op te hangen. Dat is bijvoorbeeld het geval in *Aan dood water* van K. Norel, een roman over het eiland Urk:

Het oude Urker bloed gaat werken; de geest die in lange eeuwen van afzondering

en eigen rechterschap gevormd is, komt boven. [...] Maar gehoorzamen aan dat volk van de wal, blindelings gehoorzamen? Dat doen de Urkers niet.⁷

Anderzijds gaat dit psychologische isolement vaak hand in hand met een ruimtelijk isolement. De streek is slecht bereikbaar, bijvoorbeeld omdat zij zich op een eiland bevindt (zoals in het geval van Urk of Walcheren), omdat zij zich door de grote rivieren van het centrum 'Holland' gescheiden weet (zoals in het geval van Zeeuws-Vlaanderen in *Jermolijn*) of omdat moderne transportmiddelen de streek niet ontsluiten. Nochtans worden zelfs regio's die in alle opzichten wél goed bereikbaar zijn geregeld als geïsoleerd voorgesteld. Het Zuiderzeestadje (vermoedelijk Enkhuizen) dat Johan Theunisz beschrijft in zijn roman *Vloed* is daar een goed voorbeeld van:

Zoo was het stadje, in de begrenzing van muur en wal, een eiland gelijk; in schijnbare ongenaakbaarheid. Zoo hield het binnen die omgrenzing alles buiten, wat z'n stilte zou kunnen storen en breken met rauwe klanken; zoo hield het veilig binnen, alles wat van zich zelf was, wat breken zou in 't zwaargaande leven van deze tijd. [...] Ook de treinverbinding was in dit opzicht één met de omgeving gebleven. Want als men het stadje naderde door de velden, voelde men toch zich van de wereld afsluiten, men voelde dat hier het einde moest zijn, dat hierna niets meer komen kòn. Hier moest 'n klein station zijn, waar men verwonderd uitsteeg. En eeuwen zou men dan teruggevallen weten.⁸

Voor de duidelijkheid merk ik hier even op dat ik 'regio' anders invul dan allicht te verwachten is: een regio ontstaat, binnen mijn invalshoek, wanneer diverse personages het gevoel hebben samen te horen. Regio's zijn zo beschouwd dus bij uitstek ordeningen van binnenuit en vallen dus niet noodzakelijk samen met nationale ordeningen in provincies, deelstaten en zo meer.

Verder staat in het regionale Utopia de tijd in zekere zin stil. De streekpersonages zijn immers hoegenaamd niet gericht op een of ander utopisch ideaal dat in de toekomst gerealiseerd dient te worden. Zij houden namelijk van het hier en nu, van het onveranderlijke. Concreet neemt dat de gedaante aan van een cyclische afwisseling: van seizoenen, van gewassen, van kerkelijke feestdagen, van generaties. *Zuiderzee* van Jef Last, een andere roman over het eiland Urk, bevat een sprekend voorbeeld:

De jongens op Urk gelooven in de regelmatige opeenvolging van haring door ansoop en ansoop door paling, zooals het knikkeren door het hoepelen en het hoepelen door het tolleren opgevolgd wordt. [...] Zij gelooven in Lemster aken of Staversche jollen, in schokkers en bidders, zooals hun vaders en grootvaders geloofd hebben in de onuitputtelijkheid van de zee, in de genade van God, in hun overgeërfde zeemanschap en in de kracht van hun vuisten. Zij kunnen onmogelijk gelooven in de dunne potloodstreep, ergens door een ingenieurshand op de kaart getrokken.⁹

‘Wié will’n vot’: utopieën in botsing

Dit is maar één van talloze voorbeelden; in boerenromans geloven de personages in de door de seizoenen beregelde opvolging van gewassen, in strandjuttersromans in de opeenvolging van voorjaars- en winterstormen.¹⁰ Zelfs de mogelijkheid van vernieuwing, in het citaat in de vorm van de met potlood opgetekende plannen van (waterbouwkundige) ingenieurs, in de moderne wereld de vernieuwers bij uitstek, is ongelooftwaardig.¹¹

Deze onveranderlijkheid treft men op alle gebieden aan. Normen en gezag, gewoonten en rituelen, liederen en verhalen, maar ook inzichten en kennis gaan, zonder substantiële wijziging, van ouder op kind over. Verworvenheden van de moderne techniek worden dan ook vaak gewantwoord en gewoerd, en wanneer dat niet het geval is, is het niet ongewoon om vast te stellen dat ze ‘genaturaliseerd’ worden. Hun vreemde oorsprong en de perikelen rond de invoering worden dan niet meer herinnerd, en de afwisseling van oud door jong en van verouderd door modern, worden in een zelfde cyclus ingeschreven. In het verhaal “‘n Goede boerin op de mooie Zonnehoeve” van J.L. Eggermont, dat in de in volle oorlog verschijnende bloemlezing *Elf. Het land vertelt. Elf van de beste verhalen uit de elf gewesten van Nederland* is opgenomen, zegt de boerenzoon Jaap tot zijn vader:

‘Kijk eens vader’, legde Jaap uit. ‘Kijk eens hier.... De methode die gij volgt en die bijna alle boeren hier volgen, is niet goed meer.... Ze is te veel de methode van handwerk, van zèlf werken en sjouwen en ploeteren, alles moet groeien, veranderen.... [...] In de toekomst

vader zal op de boerderij meer met het hòòfd moeten worden gewerkt, er moet meer studie van gemaakt worden....’
[...] In ieder geval: scheikunde moet ik bijhouden. Ik moet er meer over zien te weten te komen, maar dan in verband met landbouw. Ik moet precies de samenstelling leren kennen van iedere akker van onze boerderij....’ Een jònge boer! Baas Vermeire glimlachte bij die gedachte. Jaren geleden had hij ook zo met plannen rondgelopen, had hij ook veel op de boerderij vernieuwd.... Natuurlijk zou Jaap weer nieuwe dingen brengen....! Goed, Jaap zou de kans krijgen...¹²

Het nieuwe is aanvaardbaar omdat het om een ‘herhaald nieuw’ gaat, hoe radicaal en hoe revolutionair het zich ook mag aandienen. Het gooit de overgeleverde (cyclische) patronen niet omver, maar bevestigt ze: oud en nieuw dienen elkaar nu eenmaal af te wisselen, als alle dingen die ‘groeien, veranderen’.

Voorts is de regionale wereld onmiskenbaar sterk geordend, en dat zowel sociaal als ruimtelijk. Personages kennen allen hun eigen plaats binnen de gemeenschap. Die plaats heeft te maken met beroepen (boeren, vissers, stedelingen), maar evenzeer met bezit (boer, pachter, knecht) en met afkomst (boerenadel). Zij wordt van generatie op generatie overgedragen. Het is mogelijk dat een personage om de een of andere reden ‘uit koers’ is geraakt, zoals wanneer een visser een boer is geworden of wanneer iemand met boerenbloed in de stad is gaan wonen, maar het is opvallend hoe vaak deze ‘fout’ in de nakomelingen gecorrigeerd

wordt; er is altijd wel een zoon waarin de drang naar de zee of het land terug de kop opsteekt. Die plaats binnen de regionale gemeenschap hangt daarnaast ook samen met een ruimte. Er zijn plaatsen waar stedelingen niet komen, maar vissers wel, net zoals er plaatsen zijn waar boeren niet thuis horen en dorpelingen wel. ‘Gelijk die van te lande stroef aarden in de stad, aarden de stedelingen lastig in den polder’, luidt het devies in *Jermolijn*.¹³ En wanneer een vissersdochter in diezelfde roman, tegen de goedbedoelde raadgevingen van haar ouders in, een stadse *fijs à papa* huwt, rent zij onvermijdelijk haar ondergang tegemoet. ‘Dochters van de zee verflensen tusschen de muren van de stad; zij hebben te zeer de zee in hun bloed. Uw keuze is faliekant’,¹³ had haar vader vermaand, en al snel moet zij de waarheid van zijn uitspraak aan den lijve ondervinden.

Een personage dat gelukkig wil zijn, dient zich tot de hem of haar toegemeten positie en ruimte te beperken. Wat telt, is uiteraard dat het personage dit zelf ook gaat inzien: deze orde is dus niet opgelegd, maar intern noodzakelijk, in de zin van ‘natuurlijk’. Dat verklaart ook waarom zo veel verlopen plattelandsdochters, na zich een poosje in het bruisende stadsleven te hebben gestort, met hangende pootjes terug naar huis komen. Het Friese meisje Marie bijvoorbeeld, uit Idsardi’s *Mooie Marie. Een verhaal uit het Friesche volksleven* (1916), wordt na een bloeiende carrière als ‘Miss Mary’ in Amsterdam ernstig ziek en smeekt de dokter

‘onder een vloed van tranen [...] dat hij zich zal inspannen, om haar zoo spoedig mogelijk hier vandaan en naar het

ouderlijk huis in Friesland te krijgen. Want er is voor haar maar ééne begeerte, ook maar één plaats der ruste meer, en deze is bij moeder.¹⁴

Deze ordening wordt overigens ook heel vaak als een beschikking van God beschouwd: God heeft de wereld zo geordend, en bewegingen die erop gericht zijn om alle (sociale) verschil uit te wissen – zoals het socialisme – zijn in het gros van de streekromans die ik totnogtoe las des duivels.

Een laatste kenmerk dat de regionale gemeenschap met Utopia deelt, is de nadruk op het collectieve. Generaties volgen elkaar op, en wat telt is niet de individuele boer, maar wel dat de naam van het aloude geslacht wordt voortgezet. Niet voor niets krijgen de eerstgeboren zonen de naam van hun vader, en worden pasgeboren meisjes vrijwel steeds met aanmerkelijk minder enthousiasme ontvangen dan jongetjes.¹⁵ Ook de normering is collectief. Er is niet één regulerend individu, geen dictator die vreemde wetten oplegt, want de norm is gemeengoed én ‘de natuur der dingen’. De regionale gemeenschap controleert streng. De nieuwe tuinier in *Jermolijn* bijvoorbeeld wordt gewantrouwd: hij is niet op zijn plaats: ‘Hoè de waarheid zij: zaak is stellig, dat hij binnen Gent behoort en niet hier’.¹⁶ De gemeenschap sanctioneert overtredende personages op allerhande manieren. In het geval van deze tuinier gaat het om geroddel dat de man steeds meer isoleert, maar in sommige romans resulteert deze collectieve sanctie in regelrechte broodroof. Wanneer een veearts uit *Dauw over dorstig land* van Rein Brouwer bijvoorbeeld overweegt om een boer in nood niet te bezoeken en dus de hem toevertrouwde rol niet naar behoren vervult, beseft hij:

‘Wié will’n vot’: utopieën in botsing

Eén moment denkt hij: ze kunnen stikken. Hij wil teruggaan, maar dan schieten hem de waarschuwendende woorden van den dokter weer te binnen. Eén keer heeft hij de menschen al tegen zich in ‘t harnas gejaagd, toen hij niet naar dien Rudolvie is gegaan. Midden in den nacht klopten ze hem uit bed omdat de koe de blas had. Hij is toen niet gegaan. Als hij nu zoo terugkeert, kan hij zijn praktijk wel verkoopen.¹⁷

Zijn vriend de dokter had hem vermaand: ‘Je moet toch voorzichtiger zijn. De boeren hier hangen aan elkaar als kladden. Wat je tegen één zegt, zeg je tegen allemaal.’¹⁸

Zoals de collectieve norm typische sanctioneringprincipes heeft, zo zijn er ook typische bewaarplaatsen van die norm. Daarbij kan worden gedacht aan volkswijsheden, verhalen en liederen, die eindeloos worden herhaald en die zelfs worden gezongen tijdens het werk of op winteravonden – gebruiken die daardoor onmiskenbaar een didactische functie krijgen. Een voorbeeld van de manier waarop in zegswijzen ‘overgeleverde’ wijsheid wordt gebruikt, is het conflict tussen Jaap en zijn vader uit het al vermelde verhaal “‘n Goede boerin op de mooie Zonnehoeve”: ‘Waar zat de jongen zijn verstand....? Een boerenzoon trouwde met een boerendochter. Zó was het altijd geweest en zo moest het blijven.... De zoon van een boer trouwde niet met de dochter van een kruidenier....’¹⁹ Uiteindelijk huwen ze toch, en mét de zegen van de vader. Die stemt echter niet toe omdat hij zich neerlegt bij het feit dat zijn zoon de sociale orde verstoort, maar wél omdat hij,

via verscheidene tests, heeft kunnen vaststellen dat Marieke van Damme toch uit het juiste hout gesneden is: ‘Toen Vermeire dát zag: het meisje van Jaap, dat zó om den jongen schreide bij het lievelingspaard van den jongen, toen brák er iets in hem... Dat meisje, dat troost zocht bij een páárd: dat meisje wás een boerin....!’²⁰ Hoe kon het ook anders, gezien het meisje ook werkelijk boerenbloed in de aderen heeft: ‘Was vrouw Van Damme niet een boerendochter van over de Schelde?’²¹ – waarmee we meteen ook de hierboven al vermelde logica van de uiteindelijke terugkeer naar de eigen ‘plaats’ geïllustreerd krijgen?

‘wié will’n noar Amerikao!’

Desondanks wordt er heel wat gemigreerd en vertrokken, en daar wil ik het nu over hebben. Ik laat bewust personages als seizoenarbeiders, rondreizende handelaars, veeartsen, dominees en zwervers, waarbij een zekere mobiliteit in de rol is ingeschreven, buiten beschouwing. Ik beperk mij hier dus vooral tot ‘normale’ personages, die om de één of andere reden toch hun vaste standplaats verlaten en verhuizen.

Vooreerst zijn er gedwongen migraties. In *Wier* van Jan Campert bijvoorbeeld figureert Tanne Ingelse, een kranige vrouw die ervoor zorgt dat het licht in de vuurtoren op Walcheren bij nacht en ontij brandt. Desalniettemin wordt zij niet aanvaard door de gemeenschap: ‘Wat wist men van Tanne? Ze kwam ergens uit Rotterdam vandaan en het kind, Arjaan, werd vier maanden na den trouwdag geboren. Dat verklaarde veel, maar het verklaarde niet alles’.²² Men negeert haar: ‘Zij hoòrt er niet. Tusschen het

dorp en haar staat een gesloten vijandigheid. Geen van het dorp zal ooit het smalle klinkerpad opgaan dat uit het golvende vronland stijgt naar de lage, grauwe lichtwachterswoning'.²³ Zij 'hoòrt er niet', en hierboven: 'zaak is stellig, dat hij binnen Gent behoort en niet hier'. Het dorp spreekt zijn normen op een opvallend uniforme manier uit.

Ook sommige liedjes, die, zoals gezegd, bewaarplaatsen kunnen zijn van de norm, spreken in dit verband boekdelen. In *Dauw over dorstig land* van R. Brouwer bijvoorbeeld gaat dat als volgt: 'Zijn moeder die sprak: 'Houdt u kontant, / Het is voor haar één groote schand. / Laat haar maar op het woord van ja, / Vertrekken naar America'.²⁴ Met andere woorden, een meisje dat ongewenst zwanger raakt, wordt uit de gemeenschap verbannen, en dient naar een andere streek of zelfs naar een ander continent (Amerika) te verhuizen. Dit soort migraties zijn echter niet de uiting van een verlangen naar elders, maar tonen wel de utopische staat die zichzelf aan het reguleren is: de gemeenschap die ordeverstoring of -bedreigende individuen uitzondert.

Doch wat bezielt een personage om te zeggen: 'Wié will'n vot!' – wij *willen* weg? En we willen ook niet zomaar weg, we willen *vé*r weg. Het volledige citaat luidt immers: 'Wié will'n vot!, wié will'n noar Amerikao!'.²⁵ De vermelding van net dit continent in de context van dit soort literatuur lijkt me bijzonder intrigerend. *The American dream* staat immers haaks op de regionale romanwereld zoals ik die daarnet heb gereconstrueerd. Wie gelooft dat mensen eigenhandig 'from zero to hero' kunnen uitgroeien, legt elke overgeleverde ordening naast zich neer. In wat volgt, stel ik een paar van dit soort waaghalzen aan u voor.

Geert Boot

De '[w]ié will'n vot'-zin komt uit de roman *Uittocht* uit 1939 (vanaf hier U). Het verhaal heeft bijzonder weinig om het lijf. Geert Boot is een ambitieuze en hardwerkende Groninger. Hij ziet geen kans om in eigen land vooruit te boeren, en besluit om met zijn gezin uit te wijken. Wanneer zijn schoonouders het nieuws vernemen, wordt het jonge koppel zonder veel poespas de deur gewezen: 'Moak toch daa je vot koom'n, of ik trap joe deur oet!' (U, 67). Desondanks houden zij voet bij stuk, en na de openbare verkoop vatten ze vol goede moed hun 'uittocht' aan.²⁶ De vader keurt hen geen blik meer waardig. Zijn houding ligt uiteraard volledig in de lijn van de sanctionerende gemeenschap waarover ik het zo-even al had. Maar waarom wil Geert weg?

Bij het begin van het verhaal geeft hij een analyse van de voorbije jaren:

Toen hij getrouwd was met Grietje Veenstra waren ze vol moed en vertrouwen het eerste jaar begonnen. Ze hadden geld gespaard uit hun dienstjaren en kochten hun huisraad solide en sterk. Hij had gewerkt voor twee al de jaren van hun huwelijk en de eerste zomers ook Griet. [...] En in al deze jaren van kracht en jeugd hadden ze weinig kunnen sparen. Weinig gewonnen boven de drie kinderen, die gezond en krachtig, snel opgroeiden tot flinke jonge mensen. Sober was hun leven, maar toch hadden ze elken nood kunnen weren uit hun huisje. Ze hadden niet meer kunnen sparen, dan ten koste van de kinderen en henzelf, en

‘Wié will’n vot’: utopieën in botsing

in een onbewust maar heerlijk vertrouwen hadden ze niet gewild de ontbering in kleding en voedsel (U, 70-71).

Hard werken, soberheid, gezondheid, kracht en ‘heerlijk vertrouwen’: het zijn allemaal waarden die perfect passen bij de ideale regionale samenleving. Maar dan wordt Geert geconfronteerd met de armoede van twee oude arbeiders, die hem vertellen dat ook zij als jongeman net konden rondkomen, maar nu nauwelijks nog werk kunnen krijgen. Hij begrijpt dat hem hetzelfde lot is beschoren: ‘Nu of nooit moest hij de omstandigheden in z’n voordeel dwingen’ (U, 71). Wandelend naar huis kijkt hij rond:

Hij zag van einder tot einder de velden verkaveld en ingedeeld en wijd en zijd verspreid over de vlakke; eenzaam of in lange reeksen de machtige boerderijen half verscholen op de zwaar beboschte erven. Rondom de torenspitsen en onder de wijd uitzwaaiende wieden der korenmolens woonden in kleine, lage huisjes de arbeidersgezinnen. Geert voelde de wijde kloof, die er gaapte tusschen den boer en z’n volk; het lag al weerspiegeld in het geheele landschap. [...] Immer hoger liepen de pachten. Geen behoorlijk stuk grond bleef er over voor den arbeider, die vooruit wilde, maar niets had mee te brengen dan twee sterke handen en een scherp geslepen schoffel. [...] Dien avond grifte zich scherp in z’n hoofd de overtuiging, dat hem op zijn geboortegrond, op dezen rijken bodem, geen middel was gelaten om op te klimmen van de onderste sport (U, 17-18).

De ruimtebeschrijving wordt niet getypeerd door de liefde voor de eigen streek waarover ik het al had, al is de beschrijving wél op dezelfde manier en met dezelfde ‘ingrediënten’ opgebouwd. Geert geeft hier een analyse van een bestaande wantoestand, en raakt aan een beter alternatief. Met andere woorden: hij bevraagt de conventionele maar te kort schietende regionale utopie, opmerkelijk genoeg door een aantal pijlers ervan te bekritisieren (te weten: de geografische én de sociale ordening, waaraan niet te tornen valt), en streeft naar een toekomstideaal. Het besef dat er überhaupt een andere wereld bestaat, wordt hem door twee verschillende dingen ingegeven:

Daar breidde plotseling boven z’n hoofd de machtige schaar [wilde ganzen] zich uit, als een levende letter, een levend teeken aan den hemel. In lage vlucht over de lage mistige landen. Snelwiekend, koninklijk in lijn en beweging, boodschappers uit de poollanden, machtig, majestueus! [...] Onmachtig zag hij ze verdwijnen in de mistige einder, snel stierf ook weg de tot luisteren dwingende roep. Een verward gevoel klom in z’n borst omhoog. Zoo ook had hij gevoeld als soldaat, als de machtige sneltreinen hem voorbij daverden, terwijl hij in de tirailleurlinie gedoken lag op de groote eenzame Drentsche hei. Het was hem toen en ook nu geweest een korte aanraking met een andere wereld, machtiger en grooter, rijker, kleuriger en boeiender (U, 7).

De oorlog – hier op intrigerende wijze verbonden met de modernste technologie ('de machtige sneltreinen'), en de natuur ('de machtige schaar'): beide (van hetzelfde adjectief vergezeld gaande) gegevens die de als beperkend ervaren regio overstijgen, wekken in hem het verlangen om elders en eigenhandig een beter leven op te bouwen. Dat zoiets enkel 'elders' kan, baart hem grote zorgen, onder meer omdat hij goed beseft hoe gehecht zijn vrouw ('moeder') is aan haar geboortegrond:

ik heb zoo'n medelijden met jou, moeder – jij weet nog niet, dat ik weg wil, weet nog niet, dat ik op de terugweg naar huis haast gek ben geworden. Dat ik toen het besluit genomen heb om weg te gaan, dat ik naar Amerika wil, en dat ik jou mee wil nemen. Dat ik jou wil los scheuren van je ouders, jou[w] dorp, het kerkhof waar ons kindje ligt. Weg van hier, wellicht voor altijd. En ik ken jou zoo goed – al zeg je ook niets en niemandal tegen, toch weet ik dat het je bijna den dood zal doen (U, 24).

Uiteindelijk durft hij haar zijn droom te vertellen:

's Avonds als de kinderen naar bed zijn, vertelt Geert aan zijn vrouw hoe hij tot het plan gekomen is, om weg te trekken naar Amerika. Daar ziet hij de eenige kans om vooruit te komen. De eenige kans om te kunnen zorgen, dat hun kinderen een onbezorgder leven tegemoet gaan dan hen hier wachten zal. [...] Het gelukt de meesten in korte jaren een schuld vrij bedrijf te stichten met twintig, dertig stuks vee en de noodige paarden. Met

een lap bouwgrond zoo groot als een flinke Hoogelandster boerderij. En als ze dan wat gelukkig zijn met de grondsoort en de ligging, ten opzichte van de spoorlijnen,.... (U, 61)

Geert wil dus niet iets radicaal anders. Hij wil de bestaande wereld opnieuw oprichten, maar dan groter, met minder weerstand tegen moderne vervoersmiddelen ('de spoorlijnen') en – heel belangrijk – met een waardiger rol voor hemzelf. Dat laatste schijnt hem overigens al te lukken zodra hij zijn boer over zijn besluit vertelt: 'Weg is opeens alle vrees tegenover Rietema, rustig en gewoon kan hij met hem staan praten' (U, 72). Boer en arbeider zijn gelijken geworden. De vermelding van de toekomst van zijn kinderen brengt trouwens de opeenvolging van generaties weer binnen. Hoe het Geert werkelijk zal vergaan aan de andere kant van de oceaan, krijgen we niet te lezen. Het boek eindigt met het vertrek: 'Geert Boot tuurt en tuurt door de ruit van het achterportier. De omtrekken van het kleine dorp vervagen in den regen. Dan wendt Geert het hoofd om en z'n gedachten richten zich op de toekomst' (U, 110).

Sjouke Ales Hannema

Speelde *Uittocht* zich nog af rond 1900, met verscheidene referenties aan crisissen uit de negentiende eeuw,²⁷ de roman *Sjouke Ales Hannema* (vanaf hier SAH), eveneens uit 1939, buigt zich over de actualiteit. De crisis uit de jaren dertig heeft de agrarische wereld in deze roman compleet op zijn kop gezet. De traditionele overtuiging dat een rijke oogst een gave Gods is en het hoogste goed

op aarde, wordt bruusk verstoord. Boeren moeten hun eigen oogst vernietigen, de beste kalveren worden verwerkt tot blikvoer voor werkelozen,²⁸ en als een boerenvrouw een kind verwacht, brengt ze het nieuws al wenend, 'of ze er vergeving voor moet vragen' (SAH, 55)... Arcadië blijkt net zo afhankelijk te zijn van de kapitalistische wetten van vraag en aanbod als de eerste de beste industrieel. Een treffend voorbeeld daarvan is de volgende passage, waarin twee personages de reden zoeken waarom ze hun varkens niet meer verkocht krijgen, ook al proberen ze te voldoen aan de grillen van de moderne klant, die 'baconvarkes' wenst:

– Ja, Duitsland kocht altijd de varkens op, maar dat mag daar niet meer; ze motte der cente zeker ergens anders voor gebruike...
 – Hitler wil, dat het z'n eige kin reeje, weet Sjouke, datte ze zogezeid ons niet meer nodig hebbe, en als je op Duitsland handelt, dan heb jou genogt last met de clearing... – Je mot in de polletiek gaan, met je geleerderigheid, snauwt Klaas ineens. Sjouke kijkt hem even verwonderd aan. Hij heeft toch niks miszeid? – Wat hebbe wij nou met Engeland of Duitsland te make, gaat Klaas van ome Toon voort op zijn heftige manier. Me hebbe der niks mee te make, allenig maar met de varkeskopers en mijn vader zee, dat die temee wel weer zelle opkope... en die baconvarkes, allegaar niks wèrd, zegt mijn vader, allemaal kunste; spek, dat is best voor een mens. Maar rechtevoort wille de daggelders al geen spek meer vreten, en daar komp de crisis van (SAH, 82).

Sommige personages zoeken en vinden een uitweg. Sjouke is er daar een van. Hij heeft zijn varkens, baconvarkens of niet, wél verkocht gekregen, en legt dat geërgerd als volgt uit:

me hebbe de varkens verkocht, omdat vader en ik alles uitgerekend hebben; moet je meer eiwitten in je voer verwerken. Maar jij ben natuurlijk nooit op een cursus geweest, jij zit liever achter de kachel, laat hij er minachtend op volgen, en dan is het geen merakel, als je het nou niet houwe kin. Het is niet meer zoas vroeger, dat je maar achter het laaigie van het kabbenet gong zitte en maar graaie! (SAH, 82-83).

De wereld is veranderd. Wie nu wil boeren, moet studeren. Dit verwerven van kennis van buitenaf, mét de bijhorende 'vreemde' terminologie ('clearing'), staat uiteraard tegenover de overgeërfde ervaringskennis waarover ik het al had. In het citaat klampt Klaas zich trouwens meermaals en nadrukkelijk aan dit soort kennis vast: 'zegt mijn vader', 'en mijn vader zee'.

Sjouke is dan ook geen normale streekbewoner. Hij wil boven zijn stand huwen – en zal het uiteindelijk ook doen – met de dochter van 'de Meester', en verbreekt zo de cyclisch overgeleverde hiërarchie.²⁹ Bovendien ziet hij er geen graten in om te verhuizen. Dat blijkt bijvoorbeeld wanneer oom Bas hem vertelt dat zijn jongste broer al vijf jaar op een boerderij wacht: 'Hij doch eerst nog, dat ie in de Wieringermeer kon komme, maar hij had geen cente genogt en ok motte ze daarvoor geleerd hebbe... en nou is tie van plan om van 't voorjaar bij pa en poe in te trouwe, anders kinne ze ok niet'

(SAH, 77-78). Sjouke reageert: 'Waarom gaat ie dan niet naar een ander land?' (SAH, 78). Bas doet dit af als 'kinderepraat', maar Sjouke denkt er het zijne over: 'Kinderepraat of geen kinderepraat, overal, waar grond is, kin je boere, denkt hij wijs' (SAH, 78). Hijzelf zou nooit 'introuwen', al is het terugplooiën op eigen volk een voor de hand liggende beweging: 'als het mijn meid was, dan gong ik er nooit mee bij me thuis trouwen, dan gong ik er nog liever mee naar Amerika' (SAH, 110-111). Aangeleerde kennis speelt hierbij een belangrijke rol. De kinderen leren op school over de wereld buiten de regio.³⁰ 'In Siberië zijn nog zo weinig mense en het is er vruchtbaar land, lucht Hagie zijn pas opgedane kennis' (SAH, 181). De regio is niet meer absoluut, de personages zijn zich bewust van een 'wereld daarbuiten' – dit keer niet door de oorlog of door de natuur, zoals bij Polman, maar door het onderwijs. Ook de moderne techniek – in de vorm van een radio, bijvoorbeeld – werkt aan dit relativiseringsproces mee: 'Lest had ie Engeland; je mos ter niet an denke, hoe klein of dat de wereld wier...' (SAH, 195). Wanneer Sjouke een uitnodiging krijgt van de 'Christelijke Emigratievereniging' voor een vergadering in Utrecht, gaat hij er met zijn meisje heen. Het valt hun meteen op hoe heterogeen het publiek is: 'ze komme ok overal vandaan' (SAH, 210), 'boeren uit de Meer, uit Friesland en Groningen' (SAH, 210) – de gebruikelijke regionale onderscheiden vallen dus weg. Zij ontmoeten er een oude vrouw 'met een zangerig Noord-Hollands accent' (SAH, 210), die een foto laat zien van haar 'klainkindere in Canada' (SAH, 213). Ze is voor een half jaar teruggekomen naar Nederland, maar gaat nu terug. Zij beschrijft het leven ginds aan de hand van foto's:

Hier is onze farm. Die hebben we drie jaar geleden 'bouwd. Vroeger woonden we in de skuur, die er naast staat. Ook niks erg, 'oor! En weet je, wat mooi is? Wij moeten als vrouwen wel veel werken, maar je bent ook helemaal vrij. Als je Vrijdags wasse wille, omdat je Maandags beter karne kenne, nu, dan was je Vrijdags. De buurvrouw zal niet kaike, of de was wel netjes Maandagmiddag aan de lain hangt. Ze zou dat geeneens zien kenne, want main buurvrouw, en dat is main dochter, woont drie mail ver, en dat is nog niet erg ver. [...] En meeneme: van alles, gewoon zoals in Holland, maar veel wol en sterke, dikke klere (SAH, 213-214).

Canada is dus anders. De sociale controle – de collectieve sanctionering – is er stukken minder, de boerenzoon Sjouke kan er probleemloos met een leraarsdochter huwen,³¹ en de afstanden zijn er veel groter. Nochtans lijkt het leven er terzelfder tijd verrassend vertrouwd ('gewoon zoals in Holland'). Het gaat er immers om het gewone boerenleven van voor de crisis, waarbij hard werken, en niet speculeren, de voornaamste waarde uitmaakt. Niet voor niets belooft Sjouke dan ook aan de vader van zijn bruid: 'Harmke en ik zullen samen werken, meester' (SAH, 226). In Canada krijgt hij de kans om de oude utopie te herstellen waar die is misgelopen. In die zin is de slotpassage, waarbij Sjouke en zijn meisje voor het laatst door hun geboortestreek lopen, heel belangrijk:

ik heb wel is gedocht, datte me daar land krijge net as toen het pas geschape wier... daar het nog geen mens an geknoeid. Dan

‘Wié will’n vot’: utopieën in botsing

kin je helegaar nieuwt beginne. Om hen heen ligt het verkavelde polderland. Voor hen donkert de boerderij van de Vroege op. Zestienhonderd een en vijftig staat boven de deur van het voorhuis en de ramen zijn scheef gezakt. Zij zullen in een blokhut wonen, die Sjouke zelf nog zal moeten bouwen. Daar begin je overnieuw. [...] Sjouke Ales Hannema loopt naast zijn meisje met een sterke, vaste pas. Zijn hoofd houdt hij fier omhoog. Zijn ogen blikkieren in de stralen van de volle maan. Er is ergens een lap grond, die zij zullen ontginnen, een lap grond, die zo uit de handen van God gekomen is (SAH, 263).

Bart Verhagen, Koos Kar en Rokus

Het geslacht Verhagen is een trilogie die de populaire veelschrijver A.M. de Jong tussen 1940 en 1942 publiceert (vanaf hier HGV). In het laatste gedeelte van deze trilogie emigreren twee broers, Rokus en Bart – tegen de wil van hun moeder – naar Canada, en bouwen in dit immense en vruchtbare land een grotere versie van de boerderij die de familie twee generaties eerder verloren had. Dat verstaat de moeder eerst veel later, wanneer ze een foto onder ogen krijgt van haar beide zoons:

Daar was de Hagenhorst, precies nagebouwd, maar hij leek veel groter... Hoe had Rokus het zo precies geweten? Wat een schuren, wagenhuizen, stallen... Het grote hek, met duidelijke letters erop: ‘De Hagenhorst’... Een grote man bij de

kop van een machtig rijpaard... dat moest Rokus wel zijn [...] bij de achtervoeten een hoefsmid... dat was Bart... (HGV, 547)

In een gesprek met Bart kregen we eerder in de roman al Rokus’ motivatie te lezen voor zijn vertrek: ‘t woor me-n-ier te benaauwd. Ik moet es wa’ meer rùnten om m’n kop ‘emme. [...] ‘t is ‘eel ‘t leven ‘ier... Iederendeen kend’ iederendeen, ze weten alles van mekoare... Ze leve bekaant bij mekoare op schoot... Ik woord d’r beroerd van...’ (HGV, 491). Ook hij wil dus weg van de sociale controle, om eigenhandig een zo ruim mogelijk leven uit te bouwen, en dat zowel letterlijk als figuurlijk. Het slot van de roman bewijst, via een brief van Bart, dat Rokus zijn droom, zijn utopia, heeft verwezenlijkt:

Het prachtige, geweldige land. De grote hoeve van Rokus. [...] Graanvelden groter dan die van tien boeren bij ons. Maïs, klaver, weilanden, onafzienbaar. Rokus een bekend man. In een krant een heel verhaal over Rokus, de grote Hollandse pionier. De hoeve een rijkdom. Alles met machines, zaaien, oogsten, dorsen, hooien... (HGV, 546).³²

Riekelt Post

De laatste roman waarover ik het zal hebben, staat wat apart omdat hij personages behandelt die binnen Nederland verhuizen. De titel en ondertitel van de roman, *Aan dood water. De laatste dagen van een eiland* (vanaf hier ADW), vatten het verhaal perfect samen. Urk was een eiland midden in de Zuiderzee.

Door de bouw van de afsluitdijk werd de Zuiderzee in 1932 ingedijkt, waardoor het zogenaamde IJsselmeer ontstond, een zoetwatermeer. In een tweede fase werden grote stukken van dit meer drooggelegd om er nieuwe polders te maken – de Noordoostpolder, die eind jaren dertig voltooid was, en Flevoland; deze stukken land vormen de zogenaamde ‘twaalfde provincie’ van Nederland. Urk is vanaf dan eiland af, en de vissersbevolking is haar broodwinning kwijt.

Aan dood water is één van de romans die dit stukje geschiedenis beschrijven. Riekelt Post is een Urker visser en ziet samen met de andere Urkers met lede ogen aan hoe ‘zijn’ zee vermoord wordt. De enige magere troost die zij hebben, is dat de werken aan de noordoostpolder de nodige werkgelegenheid en bijhorende inkomsten zullen genereren. Door de crisis worden die werken echter uitgesteld, met bittere armoede op Urk tot gevolg. Wanneer Urk dan uiteindelijk toch is ingepolderd, kan Riekelt er niet meer aarden, en hij verhuist met zijn gezin naar IJmuiden om daar een nieuw vissersbestaan te beginnen.

Dit soort romans is in menig opzicht bijzonder interessant. Zij geven namelijk een botsing weer tussen opvattingen over mens en maatschappij, of, zo men wil, tussen utopieën. Enerzijds is er de utopie van de moderne tijd, die er letterlijk in slaagt om nieuw land te creëren en naar eigen believen in te richten. De geometrische ordening van deze nieuwe polders (een cirkel van tien dorpen, maximaal 5 kilometer van elkaar verwijderd, rond de centraal gelegen hoofdstad Emmeloord) en de haast mathematische manier waarop men de bevolking van dit nieuwe land heeft samengesteld

(er moesten evenveel katholieken, protestanten, gereformeerden en liberalen-socialisten zijn, de kandidaten moesten vakbekwaam zijn, kunnen lezen en schrijven, zich sociaal betrokken voelen en een hygiënisch huishouden kunnen voeren³³), getuigen van dit geloof in maakbaarheid. Nederland bevestigt zijn eeuwenoude nationale identiteit: ze hebben het water bedwongen en door land vervangen. Ook de beschreven bevolkingssamenstelling probeert authentiek Nederlands te zijn; men streeft namelijk naar een zuivere afspiegeling van de samenleving op het oude land...

Aan de andere kant staat echter de utopie van de regionale gemeenschap zoals ik die hierboven heb beschreven. Hier, in deze ‘oude’ steden en dorpen rond de ‘oude’ Zuiderzee, zoals het steevast luidt, zou volgens volkskundigen in de jaren dertig nog het beste de ‘oer-Nederlander’ bewaard zijn gebleven. Men zoekt en vindt daarvoor argumenten op tal van gebieden: taal, klederdracht, geloof en rituelen.³⁴

De Zuiderzeeromans kiezen hierin een standpunt. In sommige romans wordt de Zuiderzeebevolking geïdealiseerd, in andere daarentegen als minderwaardig, ja zelfs gedegeneerd beschreven. Er zijn ook romans die beide utopieën naast elkaar plaatsen, en *Aan dood water* is er daar een van.³⁵ Vader Post bekijkt zijn eiland na een dag op zee:

Voor de boeg ligt Urk. De witte vuurtoren schittert in het licht; het dakenrood glanst warm; de regen heeft het late groen van de boomen voor enkele uren een voorjaarstint hergegeven. Stralend ligt het eiland daar. En rondom werken buien. [...] Rondom

‘Wié will’n vot’: utopieën in botsing

is dreiging en donkerheid.... maar Urk ligt in de zon. [...] Urk is een schilderij vol glans en sterke kleuren, in een omber passepartout. Urk is een zonne-eiland, midden in een woeste, grauwe wereld! Bij het zien van het eiland breekt er iets in Post. Welke Urker kan somber zijn, als hij zóó zijn eiland ziet? In hem begint de psalm te zingen: ‘Hoe schoon, hoe welgelegen, Wat vreugd voor d’aard, wat zegen....’ Op Urk valt alle triestheid weg. Op Urk is het goed. Als de heele wereld in ellende verkeert, dan schijnt op Urk tòch de zon (ADW, 75-76).

Deze beschrijving doet denken aan de beschrijvingen waarmee ik dit artikel begon: Riekelt is weggeweest, Urk is mooi als een schilderij,³⁶ er is de associatie met het religieuze. Tegen het eind van het boek, na de afsluiting van de zee en tijdens de drooglegging, is daar niets meer van overgebleven:

Hier, bij de Berg, leeft Urk nog, zoals het eeuwen heeft geleefd. Hier is nog het eiland van Meun. Maar achter de Berg is de polder. En bij de Staart gonst het gemaal. Volslagen droog is de polder nog niet. Uit geulen en voren stroomt het water nog op de gemalen toen. Maar de zee is reeds verdwenen. Achter de Berg strekt zich een grauwe vlakke uit, woest en ledig, gelijk de aarde in den beginne was (ADW, 223).

Dit heeft consequenties voor beide utopieën. De moderne utopie, met de bijhorende machinerie en de haast goddelijke pretenties van de nieuwe mens,

wordt geïnstalleerd:

Maar straks zullen gras, kruid en boomen komen, en daarna worden visch en voog’len voortgebracht, het vee en eindelijk het menschelijk geslacht. Het land zal bekleed worden met koren en de velden bedekt met kudden. Dit wordt een kleine, menschelijke herhaling van het grote werk dat God gedaan heeft in de ochtendstond der wereld. [...] Daar ligt de polder; daar is het nieuwe land. Straks zullen daar de boeren komen. De tractors zullen er knetteren. Het kouter van de machinale ploegen zal snijden door de grond. De eggen zullen de bodem rul en open maken. En daarna zal het zaad regenen in de maagdelijke grond (ADW, 226-227).

Zelfs Riekelt ontkent niet dat de inpoldering goed was: ‘De inpoldering is een zegen. Uit deze grond halen de boeren tien-, honderdmaal meer dan de visschers vroeger uit de zee wonnen. Ook Urk is gezegend door de polder’ (ADW, 252-253). Hijzelf, en met hem de oude utopie, moeten echter wijken:

Urk is geen eiland meer. Urk ligt aan een binnenmeertje, dat straks opnieuw aanzienlijk krimpen zal als de Zuidelijke polders zijn drooggemaakt. Hier is geen plaats meer voor een visscherman. Een visscher hoort aan zee. En de consequentie voor Riekelt is, dat hij vertrekken moet (ADW, 254).

Riekelt is een visser die zijn plaats kent; hij

valt, zoals het een regionaal personage betaamt, samen met zijn rol van visser (en weigert dan ook ander werk te doen, al heeft hij het wel vergeefs geprobeerd³⁷) en voelt zich enkel goed op de ermee geassocieerde plaats: 'Een visscher hoort aan zee'. Hij gaat dan ook in IJmuiden wonen, als gelukkige schipper op een moderne motorboot. Makkelijk is dat niet geweest, vooral niet omdat zijn vrouw, Mar, met heel haar wezen met Urk verstrengeld is: 'Urk dat is een soeten dal. Wie er is, die blijft er al' neuriet ze een plaatselijk, normbarend volkslied (ADW, 50) – en ook de unanieme reactie van de omstanders op dit lied spreekt in dit verband boekdelen: "Als je dat maar weet," beaamt Meun, en vele hoofden betuigen nadrukkelijk hun instemming' (ADW, 50). Het boek eindigt, alweer, met het vertrek:

Hij wil vooruit zien. Maar het eiland trekt te sterk. Hij staart weer achter zich. De hoge wal is een groene vlek. De vuurtoren staat daar als een witte vinger op.... Dan wendt de visser zich met kracht. Hij *moet* vooruitzien. Achter hem ligt het land. Dat land is goed. Maar hij heeft de *zee* gekozen.... (ADW, 256)

Aan dood water lijkt beide utopieën met elkaar te willen verzoenen. Riekelt moet wel wijken, maar krijgt de kans om elders zijn oude leven – weliswaar met een moderne motorboot – opnieuw te beginnen. Bovendien vraagt de verteller aandacht voor het feit dat het in dat oude leven ook niet alles rozengleur en maneschijn was. Hij doet dat door in een gesprek de dokter aan het woord te laten:

Het moet er hier van komen op het eiland.

Dat trouwt maar in elkander om. Neven met nichten. Het heele eiland is familie van elkaar. Het percentage tuberculeusen is hier hooger dan normaal. Er zijn nogal wat achterlijken en idioten; de inteelt is er voor driekwart aan debet. En de straatschenderijen, de dieverijen, de drankzucht bij een deel van het volk, ik geef ook daarvan de schuld aan onvoldoende bloedmenging. [...] De ellendige regel van Urk trouwt Urk, belet dat er ooit versch bloed inkomt. Doodjammer is dat. De Urkers zijn een prachtvolk in menig opzicht. Kerels als boomen; zeelui zooals je nergens vindt. En er zijn vrouwen, sterk, goed van postuur, met een heel knap uiterlijk. Maar in haast elke familie komen gedegenerende typen voor, en de degeneratie van het ras moet hand over hand voortgaan. Zoolang Urk eiland blijft komt daar vast geen verandering in. Het wordt hoog tijd dat de inpoldering begint. Dan zal er wel frisch bloed komen (ADW, 149).

Met andere woorden: de al dan niet vermeende degeneratie wordt ingezet als argument om de inpoldering te verantwoorden.³⁸ De op herhaling en bewaren van eigenheid gebaseerde utopie wordt van binnenuit uitgehold: incest leidt tot de ondergang van deze samenlevingsvorm. Riekelt en Mar krijgen inderdaad een gehandicapt kindje.

Besluit

Het is opmerkelijk dat deze hele

emigratieproblematiek überhaupt voorkomt in regionale romans, aangezien die volgens sommige gecanoniseerd geraakte definities geacht worden zich te beperken tot een niet zelden idealiserende visie op een rurale maatschappij. Nader beschouwd is dat echter toch ook weer niet zo vreemd. De voorbeelden die ik gaf, komen namelijk allemaal uit Noord-Nederlandse romans van na 1930, dat wil zeggen: van tijdens of na de grote crisis. De rurale maatschappij zoals die tot dan werd geïdealiseerd, was niet meer geloofwaardig. De berichten van boeren die hun eigen oogst dienden te vernietigen, waren daarvoor te bekend geraakt.

Uitwijken, en dan met name naar Amerika, lijkt in deze romans precies zo interessant omdat daar de in Europa onmogelijk geworden agrarische samenlevingsvorm opnieuw kan worden opgebouwd.³⁹ Deze nieuwe, nog ongevormde wereld biedt de mens een nieuwe kans, en de vele allusies op het pionierschap van de uitwijkelingen sluiten hier allicht bij aan.⁴⁰ Helemaal onveranderd is de oude utopie dan ook niet. De belangrijkste wijziging is een geloof in de macht van de mens om zelf over zijn leven te beschikken: mens én land zijn maakbaar; het is niet goddeloos om je via studeren of hard labeur op te werken en van sociale plaats te veranderen. Hard werken is altijd een belangrijke waarde geweest in deze fictieve regionale wereld, die er verscheidene functies aan toekende: arbeid als therapie, arbeid als lust, arbeid als goddelijke bestemming, arbeid als kans om de verbondenheid met de natuur en met de medemens te ervaren. Dat die harde arbeid ook door onverdachte (dus niet socialistische) personages kan worden ingezet om de bestaande orde bij te stellen, is echter wel een opmerkelijk nieuw idee.

Amerika, of ruimer gesproken: 'elders', want ook Frankrijk⁴¹ of zelfs andere plaatsen in Nederland komen voor, vervult in dit soort romans verscheidene vrij uiteenlopende functies: het is een plaats om opnieuw te beginnen of om de oude waarden te herstellen, een plaats van straf, een plaats van laatste uitweg, van beproeving of loutering ook, zoals wanneer de boer in *Uittocht* zijn baldadige zoon naar Amerika stuurt met de woorden: 'En daarom Kees, hoe eerder weg hoe beter. Naar Amerika! Ik heb het je hier te gemakkelijk gemaakt, daar zal alles uit je zelf moeten komen, dan kan je toonen wat er in je zit' (U, 91).

Ook de redenen waarom personages uitwijken zijn divers. Er zijn externe redenen, zoals de crisis van de jaren dertig (*Sjouke Ales Hannema*) of die uit de tweede helft van de negentiende eeuw (*Uittocht*), de onvrede met de verregaande verkaveling (*Uittocht*), de uitzichtloze situatie in de Oude Wereld (*Het geslacht Verhagen*) en de grote nationale werken (*Aan dood water*). Anderzijds zijn er ook interne redenen, zoals het besef dat de traditionele regionale en geïsoleerde gemeenschap in feite verziekt is.

Wat op basis van de hier geanalyseerde romans wél opmerkelijk constant blijkt te zijn, is de manier waarop Amerika gepresenteerd wordt. Dat gebeurt namelijk geen enkele keer 'rechtstreeks', maar altijd via foto's, brieven of verhalen: gemedieerd dus. In dit verband is het ook tekenend dat de besproken romans telkens ophouden op het ogenblik dat het personage ook daadwerkelijk vertrekt.⁴² Amerika blijft steeds 'de droom', de afwezige. Amerika blijft altijd een verhaal.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

<http://www.flevolandbovenwater.nl/dcf/nagele/ngl05.htm>

BROUWER 1941: R. Brouwer, *Dauw over dorstig land*.

's Gravenhage 1941.

CAMPERT 1935: J. Campert, *Wier*. Den Haag 1935.

DE JONG 1979 [1940, 1941, 1942]: A. M. De Jong, *Het geslacht Verhagen*. Den Haag/Antwerpen 1979 [1940, 1941, 1942]. Bevat *De vreemde broeders* (5-176), *Poeske* (177-363) en *De heks van de Riethoek* (365-548). (HGV)

EEKHOUT 1944: J.H. Eekhout, *Jermolijn*. Nijkerk 1944.

EGGERMONT 1943: J.L. Eggermont, "n Goede boerin op de mooie Zonnehoeve". In: M. Wolters (samensteller), *Elf. Het land vertelt. Elf van de beste verhalen uit de elf gewesten van Nederland*. Amsterdam 1943, 168-208.

EIGENHUIS 1934: J. Eigenhuis, *De schepper*. Bussum 1934.

IDSARDI 1916: Idsardi, *Mooie Marie. Een verhaal uit het Friesche volksleven*. Kampen 1916.

LAST 1934: J. Last, *Zuiderzee*. Amsterdam 1934.

MARX 1979 [1964]. L. Marx, *The Machine in the Garden. Technology and the Pastoral Ideal in America*. London, Oxford, New York 1979.

NIENHUIS 1941: Jant Nienhuis, *Waar mens en koren rijpen*. Arnhem 1941.

NOREL 1938: K. Norel, *Aan dood water. De laatste dagen van een eiland*. Nijkerk 1938. (ADW)

OOMS 1998 [1938]: J.W. Ooms, *De Korevaars*. Bleskensgraaf 1998.

POLMAN 1939: M.A. Polman, *Uittocht*. Assen 1939. (U)

SINTOBIN EN KUSTERS 2004: T. Sintobin en W. Kusters, "Als een steen in oprimpelend water". Regionaliteit in Jef Lasts *Zuiderzee* (1934). In: *Spiegel der Letteren. Streekliteratuur in Vlaanderen en Nederland. Een nieuwe kijk op een vergeten genre*, Vol. 47, 2005, afl. 2; p. 99-146.

SINTOBIN 2007: T. Sintobin, "Schamel stuk mens"? Handicap in regionale literatuur uit de eerste helft van de

twintigste eeuw'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* [publicatie voorzien 2007]

THEUNISZ 1925: J. Theunisz, *Vloed. Roman uit het visschersleven*. Amsterdam 1925.

TROUSSON 1999 [1975]: R. Trousson, *Voyages au pays de nulle part: histoire littéraire de la pensée utopique*. Brussel, 1999 [1975].

VAN NIJNATTEN-DOFFEGNIES 1948: H.J. van Nijnatten-Doffegnies, *Grond*. Bussum 1948.

VAN DIEMEN DE JEL 1930 [1919]: N.W. van Diemen de Jel, *De boer van 't Grootshof*. Kampen 1930 [1919].

VAN EYSELSTEIJN 1944 [1942]: B. van Eysselsteijn, *Dorre grond*. 's-Gravenhage 1944 [1942].

YPMA 1938: J. Ypma, *Boven de polder de hemel*. Baarn 1938.

YPMA 1939: J. Ypma, *Sjouke Ales Hannema*. Baarn 1939. (SA)

NOTES

¹ Dit is een herziene versie van een lezing die deel uitmaakte van een serie van voordrachten, georganiseerd door de werkgroep literatuur van de KU Leuven, over het onderwerp 'utopisch denken.'

² Ypma 1938, 111.

³ Eekhout 1944, 186.

"Zo stil werd het nu, dat geen blad van de oude populieren langs de gracht meer trilde. [...] De honden lagen als lammetjes in het gras, uit de sloten klonk het voorspel van het nachtelijk kikkerconcert, af en toe overstemd door de klagende roep van een koe op de dijk of het weemoedig gekoer van een verborgen houtduif. "Ja, dit," dacht de boer, "dit is onze wereld. Hoe kunnen ze naar de stad trekken, de renteniers – en het jonkvolk, dat een andere kant op wil – ik zou er niets van willen en kunnen missen..." (Nienhuis 1941, 28-29), "t Kan mij zoo wonderlijk te moeten worden, als de lenteson me met haar teere stralen zoo zacht prikkelt en streelt

‘Wié will’n vot’: utopieën in botsing

en als mijn oude oogen die zee van licht mogen aanschouwen, neerstreamende over Gods schoone schepping hier beneden. Zie, dominee, hoe het alles zich baadt in licht en goudglans. Zie die langzaam klimmende grasvelden met hun teedere sprietjes nu groengoud getint. [...] En zie hoe daar verre aan de Duitsche grens de blauwende bosschen zich tegen de geelglanzende lucht met zachte kartellijnen afteekenen als een waardige kroonlijst van dit eenig schoon stuk natuur. Wat is Hij groot, die ‘t alles zoo schiep!’ (van Diemen de Jel 1930 [1919], 28).

⁵ Ooms 1998 [1937], 269.

⁶ Ik baseer mijn Utopia-begrip voornamelijk op de ideeën in Trousson 1999 [1975].

⁷ Norel 1938, 126.

⁸ Theunisz 1925, 149-150.

⁹ Last 1934, 38.

¹⁰ ‘Dit alles weet Floris. Het is immers altijd zoo geweest. Elk voorjaar als de zware winter-stormen zijn gaan liggen. Elk najaar voordat de zware winter-stormen komen’ (Campert 1935, 25-26).

¹¹ Terloops wil ik ook even wijzen op de tegenstelling tussen de rationele kennis, het weten, dat geïmpliceerd ligt in de rol van de ingenieur enerzijds, en het ‘gelooven’, de kracht en de overgeërfde vaardigheid anderzijds. Ingenieurs – personages die zich dankzij hun intellect hebben weten op te werken – zijn in regionale romans altijd vreemde eenden in de bijt.

¹² Eggermont 1943, 176.

¹³ Eekhout 1944, 69 en 103.

¹⁴ Idsardi 1916, 59.

¹⁵ ‘Hij heft het glas en ziet hem stralend aan: – “Op Femme Jalving, op mien dochter.” De oude lacht werkelijk en heft zijn glas: – “En een anderen keer beter.” (Van Eysselsteijn 1944 [1942], 32).

¹⁶ Eekhout 1944, 76-77.

¹⁷ Brouwer 1941, 77.

¹⁸ Brouwer 1941, 67-68.

¹⁹ Eggermont 1943, 88.

²⁰ Eggermont 1943, 205-206.

²¹ Eggermont 1943, 180.

²² Campert 1935, 2.

²³ Campert, 1935, 4.

²⁴ Brouwer 1941, 159.

²⁵ Polman 1939: 67. Tussen Amerika en Utopia bestaat al lang een geprivilegieerde link, gezien men ervan uitgaat dat Thomas More, net als verscheidene andere auteurs binnen het utopische genre, zich liet inspireren door de reizen van Columbus en Cabot.

²⁶ Geert Boot bevindt zich na die verkoop in een duidelijke ‘zero’-positie: ‘Met twee, drie uur heeft hij niets meer in de wereld, dan z’n vrouw en kinderen, wat kleeren en een klein beetje geld! Verder niets, geen beddegoed, geen kookgerei, geen kop, geen schotel!’ (U, 94).

²⁷ ‘Eerst hadden ze de boerderij gehuurd; toen zijn ouders beiden kort na elkaar waren gestorven, hadden ze haar overgenomen. De taxatie viel juist in de dure tijden na achttien zeventig. Toen kwam de ontzettende val. In twee jaar tijds waren ze zoo goed als geruïneerd. Jaren aaneen had de hypotheek meer

bedragen dan de waarde der landerijen. Aanzienlijk meer! Eindelijk was er weer verandering gekomen; waren de tijden beter geworden' (U, 47-48).

²⁸ Ypma 1939, 243.

²⁹ 'Maar Harmke was een meestersdochter en Sjouke een boer... dat ging niet...' (SAH, 175). Merkwaardig genoeg heeft Sjouke zich kort daarvoor gerealiseerd dat hij niet bij zijn vorige meisje, de boerendochter Gerregie past: 'Me hore niet bij mekaar, zegt Sjouke opeens heel beslist' (SAH, 128). Ook hier vertolkt Sjouke in feite een radicaal nieuwe opvatting over het boer-zijn. Hij kan het met Gerregie namelijk niet meer vinden omdat zij niet kan leren: 'Het is een merakel beste meid en ze kin ontaard goed werke, maar lere... een geluk, dat dat voor een boeremins niet nodig is. Een boer mot werke...' (SAH, 98). Bovendien ergert Sjouke zich aan de behoudsgezinde ingesteldheid van haar vader, die bijvoorbeeld geen moderne, betonnen varkenshokken wil gebruiken: 'Hij hoorde niet bij Gerregies, hij hoorde bij pa. Kors de Koning zou zo'n varkeshok geen merakel vinde. Maar hij kon het maar slecht hebbe; dat had pa hem geleerd' (SAH, 129). Boeren van de oude stempel (zijn mededinger Kors de Koning en Gerregie) horen samen, en hetzelfde geldt voor moderner ingestelde boeren (Sjouke en 'pa').

³⁰ Het is trouwens interessant dat de roman nu net begint met de verbinding van 'elders' met 'leren': 'In het stille lokaal van de hoogste klas werpt de middagzon een trillende lichtvlek midden op 'Amerika'. Sjouke Hannema moet er telkens naar kijken. [...] Met een plezierige schok bedenkt Sjouke, dat hij daar morgen niet meer naar kijken zal. Dan gaat hij om deze tijd de koeien halen voor 't melken' (SAH, 5). Deze verbintenis tussen school en elders komt de gehele roman door terug (zie ook 175-176, waar de kleine broer Haag wegdroomt bij een atlas). De leraar geeft Sjouke en Harmke zijn zegen: 'Maar er is werk voor jullie, veel werk.

Maar je moet durven, hier niet op een kluitje blijven zitten. De wereld is groot... – De aarde heeft Hij de kinderen der mensen gegeven, Sjouke. Ik weet nog, dat ik dat in je Bijbeltje schreef, voordat je van school af ging' (SAH, 241-242).

³¹ 'Als dat zo was, dat je niet hoefde te kijken naar de mensen, dan... dan zouden zij en Sjouke daar ook... gaat met een schok door haar heen' (SAH, 214).

³² Overigens is de benaming 'de grote *Hollandse* pionier' veelbetekenend. Rokus heeft de regionale beperkingen weten te overstijgen in Amerika en wordt zo waardig bevonden om de *nationale* identiteit te vertegenwoordigen.

³³ <http://www.flevolandbovenwater.nl/dcf/nagele/ngl05.htm>

³⁴ Een meer uitgewerkte bespreking van deze paradox is te vinden in Sintobin en Kusters 2004.

³⁵ 'De jongste overwinning, door Nederland behaald op zijn ouden vijand, is feestelijk gevierd. Beemster, Purmer en Schermer zijn bedwongen in de gouden eeuw, in de tijd toen het gemeenebest zijn rijkste bloei beleefde en de stoutste stukken bestond. De Noordoost-polder, grooter dan al de droogmakerijen van Noord-Holland samen, is gewonnen nu de Nederlandsche natie een nieuwe periode van krachtontplooiing ingetreden is. Verjongd en versterkt, na een tijd van ingezonkenheid, jaagt het bloed weer en bruist de levenskracht. Nu opnieuw is niets te groot om het te ondernemen' (ADW, 225) versus 'Ge zijt afschuwelijk behandeld. Erger dan de neger-slaven vroeger in Amerika. De strot is je dichtgeknepen, toen die dijk gelegd werd. Van je eigen zee ben jullie afgeranseld als honden. En de polder, die je als lokaas voorgehouden is, krijg je niet. Dit is een behandeling, die aan slaven en vreemden nog niet wordt aangedaan. En zulk een onrecht wordt hier gepleegd aan volksgenooten, aan

mannen van een oude oer-Nederlandsche stam, aan de beste en edelste, het hechtst met grond en zee verbonden, zonen van ons volk. Schande, driewerf schande over een regeering, die dat op haar geweten heeft....' (ADW, 177)

³⁶ 'De zee is elke dag anders, maar elke dag schoon en het kleine eiland is in dit machtig passe-partout een schilderijtje in rood, bruin en groen. Rood is de wemeling der daken, bruin is de havenpartij met zijn botters en zijn netten, groen is in de bovenhoek het loof van de iepen. En boven alles uit steekt de witte pilaar van de vuurtoren op de westdam' (ADW, 45). Op het ogenblik dat het slecht gaat: 'Vroeger waren de mooiste uren van de heele week die van de vaart naar huis over de Zuiderzee. Nu zijn ze de ellendigste. Ze letten niet meer op het eiland bij de nadering. Ze zien het schilderij niet meer van bruin en rood en groen temidden van een zilveren zee en onder een blauwe stolp. Het winkend oog vertelt in donkere avonden geen fijne dingen meer' (ADW, 147). Pas wanneer Riekelt weer kan vissen, luidt het: 'Het is een leven van harde arbeid, een leven vol ontbering en gevaar. Het is een leven, waarin een Urker visscher tiert! Riekelt is blij, als hij thuisvaart. Het winkend oog van Urk heeft van zijn magische kracht nog niets verloren' (ADW, 237).

³⁷ 'Ongeschikt voor grondwerk, moet de inspecteur der werkverschaffing rapporteren. Is het een schande? Zet een grondwerker op een botter, en zie waar hij het schip brengt. Waarom vergt men dan van een zeeman dat hij in de grond moet kunnen wroeten als een mol? De ploeg gaat weer naar Urk terug' (ADW, 172).

³⁸ Een verdere analyse van de visies op handicap die streekliteratuur uitdraagt, is te vinden in Sintobin 2007.

³⁹ In de werkelijkheid wijzen benamingen als 'New York' en 'New Holland' op precies deze overtuiging.

⁴⁰ Leo Marx onderscheidt twee dominante metaforen in het Elizabethaanse discours over Amerika: 'an immense garden of incredible abundance' (Marx 1979 [1964], 37) enerzijds, en een 'hideous wilderness' (Marx 1979 [1964], 41) anderzijds. Hij merkt op: 'The two views are traditionally associated with quite different ideas of man's basic relation to his environment. We might call them ecological images. Each is a kind of root metaphor, a poetic idea displaying the essence of a system of value. [...] To depict America as a garden is to express aspirations still considered utopian – aspirations, that is, toward abundance, leisure, freedom, and a greater harmony of existence. To describe America as a hideous wilderness, however, is to envisage it as another field for the exercise of power. This violent image expresses a need to mobilize energy, postpone immediate pleasures, and rehearse the perils and purposes of the community' (Marx 1979 [1964], 43). Het beeld van de tuin lokt kolonisten, het beeld van de te cultiveren wildernis rechtvaardigt de kolonisatie zelf. De personages in de hier onderzochte streekromans verwachten zeker niet in een luilekkerland terecht te komen waar ze de rest van hun leven kunnen verluieren – ook al krijgen ze dit verwijt geregeld naar het hoofd geslingerd door de thuisblijvers: 'Wat dogs nou aigelk, dat broad'n doev'n die doar ien bek vlaig'n? Dogs nou, dat het doar ain spier anners is ans hier?' (U, 66). Eén belangrijk element van de tuinmetafoor blijft echter wél bewaard, en dat zijn de grenzeloze mogelijkheden die het nog ongecultiveerde nieuwe land biedt aan wie bereid is hard te werken en sober te leven.

⁴¹ Zie bijvoorbeeld Van Nijnatten-Doffegnies 1936.

⁴² Mijn corpus bevat erg weinig regionale romans die een personage op zijn reis naar Amerika volgen. *Vallende vogels* van Mathias Kemp is één van de zeldzame voorbeelden.